

Софія Когут

ПОСТАТЬ ІВАНА ФРАНКА ОЧИМА МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО: СПОГАДИ, РОЗДУМИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Постать Івана Франка у творчій спадщині Михайла Рудницького відображена дуже широко і багатогранно. М. Рудницький мав нагоду спілкуватися з І. Франком особисто, адже був членом культурного угруповання «Молода Муза», учасником дискусій у кав'ярні «Монополь» – місцем зібрань літераторів і митців, куди часто заходив Франко. Хоч уперше побачив його у 1901 р., ще будучи учнем першої української гімназії, де його класними товаришами були сини Франка Андрій і Тарас.

У 1913 р. за рекомендацією свого професора К. Студинського Рудницький починає роботу над дослідженням *Іван Франко як письменник і критик*, за яке згодом отримав звання доктора філософії (1914). Згадує, що особисто консулювався з Франком щодо своєї роботи. І що тоді його найбільше лякала велика кількість матеріалу. Згодом, на сторінках часописів «Діло» і «Назустріч» М. Рудницький неодноразово звертався до постаті Франка, розглядаючи його доробок у контексті європейської культури. Високо оцінював його постать: «В міру того, як віддаляються від нас дні смерті І. Франка, здаємо собі щораз більше справу з його величини, із втрати, яку зазнали ми в добі, коли так треба нам авторитетів, основаних на двох найрідших прикметах: на знанні й характері»¹.

¹ М. Рудницький, *Іван Франко: Трагедія робітника пера (у 15-ті роковини смерті)*, «Діло», 1931, 28 трав, с. 2.

Мабуть, найцікавішими для сучасного читача у великій, різноманітній і багатогранній франкїані М. Рудницького є його спогади про Франка. Цих спогадів було кілька, написаних у різні періоди, у різних жанрах. Йдеться не лише про книги мемуарних нарисів *Письменники зблизка*, *Непередбачені зустрічі*, *В наймах у Мельпомени*, котрі Рудницький публікував у 1960-х рр., і в котрих постать Франка представлена дуже широко. Мемуарні ноти вирізняються і у синтетично-аналітичних розвідках Рудницького (книзі *Від Мирного до Хвильового*, пізній брошури 1956 р. *Творчі будні Івана Франка* та ін.), і в його публіцистичних нарисах, що в середині 1930-х рр. виходили на сторінках газети «Діло», навіть у рецензіях.

Гадаємо, ці мемуарні ноти покликані були внести у зображення постаті Франка людське тепло, переключити розповідь із загального абстрактного аналізу в особистісне русло. Рудницького завжди обурювало, що більшість його сучасників у постаті Франка бачила не живу людину, з індивідуальними, приватними радощами, болями і проблемами, а «вирізблену з мармуру постать Мойсея чи каменяра»². Таке сприйняття повністю гасить живе тепло і пульс Франкової творчості. Для Рудницького це було органічно неприйнятно. Зокрема, не міг він прийняти спроби використати спадщину Франка у політичних та суспільних протистояннях. «Коли його 40-літню працю хочемо звести до кількох загальних ідеалів, тоді «перемінюєм живу людину в прапор, що може маяти понад головами маси, спрагненої ясних наказів і виразних вивісок»³.

Для Рудницького Франко був живою людиною, що досі жила у його пам'яті. У всіх його франкознавчих розвідках

² М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке "Молода Муза?"*, Дрогобич 2009, с. 136.

³ М. Рудницький, *Світгляд Франка і популярні гасла*, «Діло», 10 черв., 1933, с. 2.

вимальовується виразний, дуже колоритний портрет письменника – його фізичні риси, характер, темперамент, звички. Його Франко ходить реальними вулицями Львова, долаючи звичний щоденний маршрут і несучи під пахвою хліб, незагорнений у папір, говорить із людьми, закохується, сердиться, потребує спілкування. Хоча і Рудницький визнавав, що Франко «найінтенсивніше жив, сидячи за столом»⁴.

Дослідник наголошує на трагедії генія, якому умови і оточення не дали реалізувати до кінця творчий і інтелектуальний потенціал неймовірної сили, генія, який заради цього оточення зрікався себе як митця і вченого-енциклопедиста, жертвував своїми задумами і духовними пошуками, оскільки вони не могли знайти належного відгуку у публіки, яка культурно і інтелектуально стояла набагато нижче від нього.

Рудницький виокремлював дві головні причини цієї трагедії неповної творчої реалізованості і духовного вакууму.

Перша причина – те, що Франко все життя свідомо, принципово і послідовно дотримувався постанови жити з пера. Галицьке середовище такої можливості йому не дало. «Мав Франко перед собою дві ідеальні кар’єри, що могли забезпечити його морально і духовно, могли дати змогу використати якнайповніше свій талент та вроджені нахили: кар’єру денникаря та професора. Для обох цих професій мав він у галицьких відносинах забагато самостійних поглядів, занадто велику індивідуальність та забагато знання. Земляки лякалися його на редакційному кріслі, чужі і свої – на університетській кафедрі»⁵.

Друга причина творчої трагедії Франка – те, що його твори, який би жанр він не обирав, якої б художньої

⁴ М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке “Молода Муза?”*, Дрогобич 2009, с. 137.

⁵ *Ibidem*, с. 137–138.

сили вони не були, не мали відповідного відгуку і розуміння у галицької публіки. Франко для творчого розвитку потребував діалогу. Причому діалогу з людьми, рівними йому по духу, інтелекту і рівню культури. Такого діалогу в Галичині Франко, на думку Рудницького, не мав. Мусив сам формувати своє середовище, свою публіку. І те трагічне месіанство, каменярство забирало йому час, сили, духовну енергію, і врешті зламало його. Трагедією Франка було те, що мусив підтягати читачів на вищий рівень літератури. «Не тільки трагедією письменника, але й народу є явище, коли письменник жертвує своїм талантом для завдань, які можуть виконати десятки громадян без таланту»⁶.

Мусимо зауважити, що Рудницький тут не був єдиний, і не був оригінальний. Відомий лист Лесі Українки до Франка, писаний ще у 1903 р. (13, 14 січня, Сан-Ремо)⁷, де вона з гірким болем говорить про трагедію народу і його великого художника, котрий задля блага громади змушений «шильди малювати», бо більше нема нікого для цієї роботи, про «скручені голови» задумів і планів, скручені задля громадського обов'язку, про «плач ненароджених дітей», котрий їй вчувається, коли вона читає принагідну політичну і соціальну журналістську публіцистику Франка. Але Леся Українка говорить тут про трагедію митця, творчого і морального вибору. Рудницький цю трагедію розумів по-своєму. Постать Франка на тлі галицького середовища для нього була найяскравішою ілюстрацією вічного протистояння ідеї і форми, етичного і естетичного, політики і мистецтва.

Всі ці погляди Франка були викладені у кількох публікаціях в «Ділі». Найвідоміші з них – *Буденні роковини. Як*

⁶ М. Рудницький, *Іван Франко: Трагедія робітника пера (у 15-ті роковини смерті)*, «Діло», 29 трав., 1931, с. 2.

⁷ Леся Українка, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, т. 12, Київ 1979, с. 11–20.

ми вшануємо пам'ять Франка?⁸; Франко і наша суспільність⁹; Світогляд Франка і популярні гасла¹⁰; Франко і роля активного письменника¹¹. Ці публікації часто викликали несприйняття публіки, яку автор звинувачував у відсутності культури, толерантності і розуміння, і викликали відповідний резонанс. Зокрема, обурювалися цими публікаціями Д. Донцов, М. Гнатишак, М. Андрус'як, Я. Гординський та ін. Проте цей резонанс був різний і неоднозначний. Так, на публікацію однієї з програмних розвідок М. Рудницького *Іван Франко. Трагедія робітника пера* (у 15-ті роковини смерті)¹² палким емоційним листом відгукнувся Василь Стефаник (лист від 3 червня 1931 р.). Наводимо текст листа повністю:

«Вельмишановний товаришу! Ви перший з молодих поетів осмілилися зблизитися до гігантської праці мого приятеля Івана Франка. Хто як хто, але якби Ви були його знали в міцних літах, то ви би його найкраще розуміли і найбільше любили! За його універсалізм, за його божеську працьовитість і за його велику, нескальну гідність людську, якої він мусив боронити перед своїми тодишніми земляками.

Особисто я українську літературу з давнього минулого і недавнього минулого знав як літературу, але зрозуміти боротьбу визволення українського народу в моїй молодості я міг лишень через особисті стосунки і приязнь з Іваном Франком. Я до сьогодні

⁸ М. Рудницький, *Буденні роковини. Як ми вшануємо пам'ять Франка?*, «Діло», 30 трав., 1937, с. 7.

⁹ М. Рудницький, *Франко і наша суспільність*, «Світ: ілюстрований журнал», №. 11–12, 1926, с. 2.

¹⁰ М. Рудницький, *Світогляд Франка і популярні гасла*, «Діло», 10–11 трав., 1937, с. 2.

¹¹ М. Рудницький, *Франко і роля активного письменника*, «Діло», 28 трав., 1938, с. 2.

¹² М. Рудницький, *Іван Франко: Трагедія робітника пера (у 15-ті роковини смерті)*, «Діло», 29 трав., 1931, с. 2.

щасливий безмірно, що він мене провадив і по голові гладив – мініатуру *Сфінкс*.

І я Вам ніколи не забуду цього, що Ви зважилися раз скінчити з молодими недогарками літературної каварні, з модою маленьких людей нехтувати великими. Мене фізично прямо боліло вже 25 років, як мої приятелі і знайомі, яких я шанував і любив, не могли так високо глянути, аби побачити велику голову Франка в правдивому світлі.

Ви зробили початок... і тепер по написанню двох фейлетонів про Франка Ви будете для мене стократ ближший і красший»¹³.

Одна із спроб подати синтетичний портрет Франка була здійснена Михайлом Рудницьким із спонуки його колишнього університетського професора Кирила Студинського у 1925 р. То була праця, яку Рудницький мав представити як доповідь на засіданні філологічної комісії НТШ. Зберігся лист М. Рудницького до К. Студинського (від 31 травня 1923 р.), де автор коротко характеризує свій науковий підхід і методуку, і дає оцінку своїй праці.

«Високоповажаний Пане Професоре! Коли Ви ще зможете пригадати собі мою студентську працю про Франка, то читаючи нинішну – побачите, що я написав цей нарис з зовсім иншою метою та метою. Я відкинув увесь баласт цитованої ерудиції і всі порівняльні паралелі, тому, що не міг писати цілої книжки з подрібною аналізою творів, а мав тільки на увазі синтетичний нарис. Перше вражіння, що моє становище до Франка є надто суворе – залишиться тільки у тих, які не побачуть ріжниць між схематичною аналізою і наскрізь особистим становищем кожного, хто перш усього цікавиться т. зв. «проблематичною» основою осудів. Маю пересвідчення, що саме такий характер праці спонукує до ревізії поглядів і нових студій над Франком. Останній розділ дає в загальній формі натяки на такі «теми». Я не вважав відповідним перевантажувати нарису доказовим матеріалом – численними

¹³ В. Стефаник, *Камінний хрест*, Харків 2012, с. 446–447.

цитатами з творів; вистачить подати його в усній обороні висловлених поглядів»¹⁴.

Доповідь Рудницького, проте, успіху не мала, і свого часу опублікована не була. Хоч вона мала бути підставою для прийняття Рудницького в НТШ. У листі до К. Студинського (2 серпня 1925, Львів) Я. Гординський пише: «Виступив зі своїми воднистими і беззмістовними статтями М. Рудницький. Він ворог усякого цитовання і студіювання... а свою славу працю про Франка може надрукувати, як має відвагу – світ осудить, чи можна було надрукувати в Товаристві такі нісенітниця»¹⁵.

Більшість із думок Рудницького, висловлених у газетних публікаціях 1930-х рр., лягли в основу літературної силуетки Франка, вміщеної у книзі *Від Мирного до Хвильового* (1936). Це був своєрідний синтетичний портрет Франка, де суспільна, літературна та наукова діяльність Франка не розмежовувалися, а аналізувалися як єдиний загальний процес духовного та інтелектуального пошуку. Ця розвідка становить значний інтерес і для сучасних франкознавців. А перевидання праці *Від Мирного до Хвильового* у 2009 році у Дрогобичі¹⁶ спричинило нову хвилю зацікавлення і досліджень. Проте у міжвоєнному культурному середовищі праця Рудницького викликала свого часу несприйняття і гострий критичний резонанс.

Зрештою, і сучасних франкознавців часами вражає імпульсивний різкий тон Рудницького, категоричність його суджень. Так, Т. Гундорова у своїй праці *Франко не Каменяр. Франко і Каменяр*¹⁷ принагідно зауважує, що

¹⁴ У півстолітніх змаганнях: *вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941)*, Київ 1993, с. 391.

¹⁵ Ibidem, с. 462.

¹⁶ М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке “Молода Муза?”*, Дрогобич 2009, 502 с.

¹⁷ Т. Гундорова, *Франко не Каменяр. Франко і Каменяр*, Київ 2006, с. 13.

Рудницький розцінював творчість І. Франка як зразок культурного “дилетантства”. Гадаю, Рудницькому йшлося про зовсім інше, і інші речі він ставив Франкові в докір. Він ніколи і ніде не називав Франка дилетантом, і не міг так назвати. Говорив про його феноменальну жадобу вчитися, колосальні знання і можливості, котрі були матеріалом для духовного і культурного розвитку. А звинувачував Франка у тому, що ті знання і можливості він поставив на службу середовищу, котре ще до них не доросло, і не могло їх ані використати для себе відповідно, ані принаймні належно оцінити. Що розпорощував свої інтелектуальні, творчі, духовні сили на щоденні суспільно-політичні потреби галицької громади.

Сам Рудницький вважав, що у своїх франкознавчих працях є об’єктивним, і свій метод і стиль писань називав т. з. «проблематичною основою осудів», чи, називаючи речі сучасними термінами, свої оцінки намагався базувати на аналізі певних обраних тем і проблем. Такою «проблемою» у своєму франкознавстві вважав глибоку розбіжність політики і мистецтва, етики і естетики, моральних завдань і вимог до громадянина і митця. На його думку, саме ця розбіжність, зумовлена, як писав Рудницький, «специфічними особливостями галицького культурного середовища», котрому Франко усе життя служив і як митець, і як громадянин, і спричинила його творчу трагедію. Під цим кутом він оцінював творчу спадщину Франка.

Піетет у ставленні М. Рудницького до постаті Франка проявився навіть у своєрідному оправданні власної категоричності і різкості в оцінці доробку Франка, що для Рудницького було зовсім не властиво. Але тут йому йшлося про надто важливі і близькі для нього речі:

Може, оцінка Франка як письменника виходить надто гостро; а проте, коли брати рівень оцінки, то Франка не можна оцінювати вимогами ні вузько громадянських, ні чисто рідних літературних

потреб. Усі похвали, які можна б йому скласти, з погляду таких домагань, не визначили б його величини, тільки її понизили»¹⁸.

Спадщина Франка була предметом досліджень Рудницького і в пізній період його життя. Рудницький публікував численні спогади про Франка, був одним із провідних франкознавців у Львівському університеті, засновником і одним із редакторів періодичного видання *Іван Франко. Статті і матеріали*, брав участь у виданні його творів. Зокрема, його підпис стоїть під зверненням львівських науковців *Яким повинно бути 50-томне видання творів Івана Франка*¹⁹, де автори наполягали на об'єктивності і науковості методики добору і трактування матеріалів. У 1956 році вийшла друком брошура *Творчі будні Івана Франка*²⁰. Проте, якщо порівнювати її з публікаціями міжвоєнного періоду, то відчуваєш, як рамки ідеології стискали і душили думку автора, буквально не даючи говорити. То був, по суті, ідейно вихолощений і пристосований до реалій часу переказ силуетки 1936 року. Інтерес для сучасного читача тут можуть становити хіба що мемуарні моменти.

Погляди М. Рудницького на постать Івана Франка, є виразом світогляду критика, його розуміння ролі письменника в українському літературному процесі. У пропонуваній розвідці постать Франка трактується з позицій ліберальної критики, представником якої у літературному процесі міжвоєнного періоду був Михайло Рудницький. Аналізується бачення ролі І. Франка у розвитку галицького духовного та інтелектуального простору, а також проблема митця і суспільства у їх протиставленні і взаємодії.

¹⁸ М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке "Молода Муза?"*, Дрогобич 2009, с. 147.

¹⁹ *Яким повинно бути 50-томне видання творів Івана Франка?*, «Літературна Україна», 14 берез., 1969, с.4.

²⁰ М. І. Рудницький, *Творчі будні Івана Франка*, Львів 1956, 32 с.

У подальших дослідженнях ця проблема буде розглянута під кутом зору ліберальної критики як проблема суспільного обов'язку, який не дає митцеві розвиватись і пригнічує його творчу індивідуальність у працях М. Рудницького (зокрема, у книзі *Між ідеєю і формою*).